

Časové perspektivy v české společnosti¹

Pavla Homolová

Time Perspectives in the Czech Society

Abstract: This research aims at quantitative analysis of time perspectives in the Czech society. For this purpose, Zimbardo Time Perspective Inventory was used. The battery consists of 56 items comprising five time dimensions (orientations): Past Positive, Past Negative, Hedonistic Presence, Fatalistic Presence and Future. The data was gathered from a representative sample of the Czech population in the years 2003 and 2008. The factor analysis showed evidence for a multifactor structure which, in principal, does not differ from the original American version of ZTPI nor its adaptations in other countries. On the basis of item analysis, we adjusted the model to suit the Czech data as much as possible. In the Czech sample, orientations on the positive past and on the future were comparatively the strongest ones. Relations of time orientation with age, gender, level of education and religious faith were observed.

Keywords: ZTPI Zimbardo time perspective inventory, time perception, time orientation, social time, Czech society.

Úvod

Předkládaný výzkum je zaměřen na analýzu zastávaných časových perspektiv v české společnosti. Základním východiskem je koncept časové perspektivy, jak jej v návaznosti na tradici zkoumání času a časových perspektiv v psychologii představil americký sociální psycholog P. Zimbardo [1999]. Osobní časovou perspektivu můžeme podle něj nahlížet jako získanou osobnostní charakteristiku, která je v průběhu života formována sociálními faktory jako je kultura, vzdělání, náboženství, sociální vrstva, rodinné modely aj. a podílí se na tom, jak člověk zařazuje prožívané osobní i sociální zkušenosti do časových rámců minulosti, přítomnosti a budoucnosti. K měření časové perspektivy jako konfigurace jednotlivých časových orientací vyvinul P. Zimbardo na základě empirických studií zde využitou baterii časové perspektivy ZTPI [Zimbardo 1999].

V aktuálních výzkumech využívajících baterii ZTPI a ve starších výzkumech časových orientací bylo zjištěno, že zastávaná osobní časová perspektiva může souviset s řadou osobnostních charakteristik a způsobů chování. Byly nalezeny souvislosti časové perspektivy například se stavěním si cílů [Zimbardo 1999], pro-environmentálním chováním [Corral-Verdugo 2006], zvládáním stresu [Zimbardo 1999], politickou aktivitou/pasivitou [Klicperová-Baker 2011], užíváním drog [Keough 1999], spiritualitou [Zimbardo 1999], spotřebním chováním [Klicperová-Baker 2011], pocitem štěstí/well-being [Bonniwell 2010] aj. Ukazuje se také, že s pomocí vhodné intervence je pravděpodobně možné osobní časovou perspektivu alespoň částečně měnit, a tak zamezovat negativním jevům souvisejícím například s vyhraněnou orientací na přítomnost v kombinaci s výrazně negativním vnímáním minulosti [Zimbardo 1999], nebo tak naopak podpořit určité pozitivní vzorce chování. Například v experimentální studii P. Halla došlo u skupiny univerzitních studentů díky krátkodobé intervenci zaměřené na posílení orientace na budoucnost k nárůstu jejich fyzické aktivity [Hall 2003].

I když je časová perspektiva konceptem vzešlým na poli psychologie, užitečným zdrojem informací může být i v rámci

řady dalších vědních oborů, sociologii nevyjímaje. Časovou perspektivu není možné uvažovat bez sociálního kontextu, který ji podstatnou měrou utváří a na druhou stranu je jí zpětně formován - jeho působení se může na základě zastávané perspektivy podstatně lišit (lze předpokládat, že například osoba s vyhraněnou orientací na přítomnost bude události vnímat jinak, než osoba s vyhraněnou orientací na budoucnost). Makrosociální pohled zde může zprostředkovat nejen důkladnější pochopení osobní časové perspektivy, ale i nový pohled na společnost.

Čas jako předmět sociologického zkoumání představil E. Durkheim (v návaznosti na něj pak ve 30. letech P. Sorokin a R. Merton a další) v rámci svých úvah o společenském původu základních kategorií lidské mysli [Durkheim 2002, Merton 1937]. Pojetí sociálního času jako sociálního konstruktů předznamenalo vznik samostatného odvětví sociologie času, které se v současnosti zaměřuje například na výzkum časových struktur jednotlivých sociálních systémů, vývoj společenského vědomí času a rovněž na výzkum časových perspektiv a orientací ve společnosti. Přesto ale není stav výzkumu v této oblasti příliš uspokojivý - chybí integrace poznatků a důsledné empirické ověření existujících teorií. Podle W. Bergmanna se má čas za v sociologii relativně opomíjené téma, přitom však koncept sociálního času byl a je rozvíjen i v rámci jiných, příbuzných vědních oborů (historie, psychologie, etnologie, antropologie...). Poznatky relevantní pro sociologickou analýzu tedy existují, ale v poněkud roztržitě podobě, a nejsou tak bohužel plně využívány [Bergmann 1992].

V současné době se rozvíjí unikátní mezinárodní projekt (pod vedením N. Fieulaineho a A. Sircové), jehož cílem je zpřehlednit dosavadní zjištění z výzkumů časových perspektiv v různých společnostech, zapojit co nejvíce zemí do reprezentativního výzkumu časových perspektiv podle ZTPI, sjednotit získaná data, a na jejich základě se pokusit o komparaci zúčastněných zemí (více informací lze nalézt na www.timeorientation.com).

Cílem našeho výzkumu je reprezentativní analýza časových perspektiv české společnosti podle ZTPI s využitím faktorové

analýzy. Měla by poskytnout komplexní pohled na zastávané časové orientace v české společnosti a pomoci ověřit vztahy časových orientací s několika dalšími znaky (věk, pohlaví, vzdělání, náboženské vyznání), jak je naznačily výzkumy v jiných zemích. V návaznosti na výsledky faktorové analýzy provedeme úpravu originálního modelu tak, aby dobře vystihoval česká data. Předpokládáme, že díky využití baterie ZTPI bude v budoucnu možné porovnat výsledky s řadou zemí zapojených v uvedeném projektu.

Vlastní text sestává ze dvou základních částí. První část obsahuje popis Zimbardova konceptu časové perspektivy a základních dimenzí baterie ZTPI. Druhou část práce tvoří popis výzkumné metody, shrnutí výzkumných předpokladů, analýza a interpretace výsledků statistické analýzy, diskuze a závěr.

Koncepce ZTPI

Tvůrcem koncepce ZTPI je sociální psycholog P. Zimbardo (ve spolupráci s J. Boydem), autor proslulého Stanfordského vězeňského experimentu, který byl realizován za účelem zkoumání vlivu sociálního prostředí na jedince. Prvotním podnětem Zimbardova zájmu o časové perspektivy se stal právě tento experiment, zaznamenal totiž pozoruhodnou změnu časové perspektivy u účastníků experimentu v roli vězňů – jejich původní převládající orientace na budoucnost byla v podmínkách experimentu nahrazena fatalistickou orientací na přítomnost.

Ačkoliv už dříve vznikaly nástroje pro měření časových orientací - P. Wohlford, T. J. Cottle, J. R. Nuttin, T. Fuchsle aj. [dle Zimbardo 1999 a Bergmann 1992], chyběl integrující pohled, který by spojil různé přístupy, a navíc podle P. Zimbarda nebyla věnována téměř žádná pozornost orientaci do minulosti (podle W. Bergmanna [1992] chybí především výzkumy orientace na minulost u moderních společností). Jeho pojetí časové perspektivy čerpá především z koncepce „životního prostoru“, jejímž autorem je představitel tvarové psychologie K. Lewin [Zimbardo 1999]. Ten jako jeden z prvních podrobněji rozpracoval modelové vztahy mezi aktuálním chováním jedince v přítomnosti, jeho pojetím vlastní minulosti a anticipacemi budoucnosti.

P. Zimbardo vymezil časovou perspektivu jako nevědomý proces, ve kterém jsou prožívané zkušenosti zařazovány do časových kategorií či rámců, což umožňuje vnášet do proudu těchto zkušeností řád a smysl. Na tomto procesu se podle P. Zimbarda podílejí jak kognitivní, tak sociální, emocionální a motivační faktory. Časové rámce se uplatňují při kódování, ukládání a vybavování zkušeností, ale i při utváření očekávání a cílů. Naše osobní časová perspektiva tak má silný vliv na naše úsudky, rozhodnutí i jednání. Časovou perspektivu podle něj můžeme identifikovat a měřit nejen na úrovni jednotlivce, ale i na úrovni celé společnosti [Zimbardo 1999].

Podle P. Zimbarda můžeme uvažovat tři základní časové orientace – do minulosti, do přítomnosti a do budoucnosti. Přitom se podle něj může na základě zkušenosti (zprostředkované například určitou kulturou, sociální skupinou apod.) rozvinout tendence k přeceňování či podceňování jedné nebo více z těchto dimenzí oproti ostatním. To se projevuje ve zkreslené percepci reality. V některých případech se může tato tendence stát individuálně příznačnou (osobnostní) dispozicí.

Oproti tomu vyvážená časová perspektiva umožňuje přiměřené jednání založené na realistickém zhodnocení situace, zdro-
jú apod. P. Zimbardo vychází z předpokladu, že nevyvážená osobní časová perspektiva může být v případě nežádoucích osobních, ale i společenských dopadů (dopravní přestupky, bezdomovectví, zneužívání návykových látek aj.) vhodnými intervencemi měněna. Ideálem je takové vyvážení všech dimenzí, aby síla orientací „negativní minulost“ a „fatalistická přítomnost“ byla oproti ostatním co nejmenší. P. Zimbardo se dále domnívá, že osobní časová perspektiva se může promítat do řady jiných „viditelnějších“ charakteristik – například do potřeby výkonu, ochoty riskovat, sklonu k závislostem, tendence vyhledávat vzrušení aj. [Zimbardo 1999]. Aktuální studie M. Klicperové-Baker využívající česká data ukázala na souvislosti mezi typem zastávané časové perspektivy a spotřebním chováním (vedle příjmu, věku a pohlaví): lidé orientovaní na budoucnost a lidé orientovaní na přítomnost vykazovali relativně vyšší útraty. Relativně nejméně utráceli ti s vyváženou časovou perspektivou. Lidé orientovaní na budoucnost navíc relativně nejvíce spořili [Klicperová-Baker 2011].

Na základě kvantitativních i kvalitativních výzkumů americké populace v 90. letech identifikoval P. Zimbardo pět hlavních dimenzí časové perspektivy, které nazývá „pozitivní minulost“, „negativní minulost“, „hedonistická přítomnost“, „fatalistická přítomnost“ a „budoucnost“ (později přidal ještě šestou dimenzi „transcendentální budoucnost“, ta ale není součástí baterie ZTPI). Zároveň vymezil charakteristiky osob, u kterých převládá jedna z těchto orientací.

Orientace do minulosti

Osoby orientované na minulost mají tendenci nahlížet současné události na základě podobných událostí, které již proběhly v minulosti. Jejich rozhodnutí pak do značné míry vycházejí z toho, jaký efekt měla minulá rozhodnutí v analogických situacích. Tito lidé jsou spíše konzervativní, nepodstupují riziko, novinky je nelákají. Velkou roli v jejich životě mají tradice a rituály. Pozitivem orientace do minulosti může být to, že tyto osoby mají obvykle silný pocit vlastní kontinuity a stability já v průběhu času. Minulost pro ně může být buď traumatická, nebo veskrze pozitivní, na kterou vzpomínají s nostalgii, v každém případě ale vzpomínky na ni podstatným způsobem zasahují do aktuálního jednání a prožívání.

Orientace na přítomnost

Osoby orientované na přítomnost vycházejí spíše z konkrétní reality než z vlastních očekávání. Jejich jednání může být výrazněji ovlivněno situačními tlaky, intenzitou nebo povahou působících podnětů, jejich tělesným stavem, nebo také sociálními aspekty situace. Hedonisticky orientovaní jedinci mají tendenci vyhledávat požitky různého druhu a vyhýbat se namáhavé práci. Často se nicméně věnují energeticky náročným aktivitám jako je sport. Při prosazování svých cílů mohou být vznětliví až agresivní. Fatalisticky orientovaní jedinci vidí svůj život jako ovládaný vnějšími silami spíše než vlastními. Mají tendenci k sebeobviňování a popírání vlastních úspěchů.

V minulosti byly podle P. Zimbarda nalezeny souvislosti orientace na přítomnost s různými negativními jevy – s delikventním chováním, zneužíváním návykových látek či s psychickými poruchami, a to obzvláště tehdy, pokud osoby orien-

tované na přítomnost žily ve společnosti orientované převážně na budoucnost.

Orientace do budoucnosti

Osoby orientované do budoucnosti projevují zájem o dopady svého jednání, jsou odpovědné (například pečují o své zdraví) a výkonné. Jsou to lidé zaměřeni na dosahování dlouhodobějších cílů, přičemž jsou připraveni vyvinout značné úsilí a vynalézavost. Zároveň jsou schopni odolávat pokušení nebo rozptylování při práci. Jejich jednání je ovlivněno především očekáváním možných dopadů, například kalkulacemi možných zisků a nákladů. P. Zimbardo uvádí, že byly nalezeny spojitosti dominantní orientace do budoucnosti s mnoha pozitivními efekty – jedná se častěji o osoby s vyšším socioekonomickým statutem, s vysokoškolským vzděláním, vyhýbající se rizikovému chování.²

V dosavadních výzkumech zkoumajících časové perspektivy podle ZTPI, které byly provedeny v zemích na americkém a evropském kontinentě³, se potvrzují souvislosti časové perspektivy a některých socio-demografických znaků, jak je naznačily už starší výzkumy [Zimbardo 1999]. Vedle osobnostních znaků byly zkoumány zejména vztahy k pohlaví, věku, vzdělání, náboženskému vyznání, etnické příslušnosti a socioekonomickému statusu.

Podle dostupných studií ZTPI můžeme předpokládat následující vztahy: ženy jsou pravděpodobně silněji zaměřeny na minulost než muži [Díaz-Morales 2006; Sircova et al. 2007; Milfont et al. 2008], a také jsou oproti mužům orientovány více fatalisticky [Díaz-Morales 2006; Sircova et al. 2007; D'Alessio et al. 2003].⁴ Lidé starší 30ti let jsou oproti mladším orientováni silněji na budoucnost. Starší lidé jsou oproti mladším orientováni rovněž více fatalisticky [Sircova et al. 2007; D'Alessio et al. 2003; Linauskaite-Kairys 2009] a méně hedonisticky [Díaz-Morales 2006; Sircova et al. 2007; D'Alessio et al. 2003; Linauskaite-Kairys 2009].⁵

Vztahy ZTPI ke vzdělání, náboženskému vyznání, etnické příslušnosti a socioekonomickému statusu byly zatím zkoumány jen v omezeném počtu studií. Italská studie například naznačila, že méně vzdělání projevují silnější fatalistickou orientaci [D'Alessio et al. 2003]. V brazilském vzorku byli věřící orientováni méně hedonisticky a silněji do budoucnosti [Milfont et al. 2008]. V americkém vzorku studentů byly nalezeny souvislosti s etnickou příslušností – Afroameričané vykazovali oproti ostatním etnikům silnější zápornou orientaci do minulosti, Asiaté silnější fatalistickou orientaci [Zimbardo 1999]. P. Zimbardo zmiňuje Samuelsův transverzální výzkum zkoumající časové perspektivy u členů vojenské akademie v USA [Zimbardo 1999]. Důstojníci byli oproti kadetům silněji orientováni do budoucnosti a v dimenzi pozitivní minulost, naopak slaběji hedonisticky, fatalisticky a v dimenzi negativní minulost. S tímto zjištěním zdánlivě nekoresponduje závěr brazilské studie, kde byla identifikována záporná korelace mezi vnímaným socioekonomickým statutem rodiny a orientací do budoucnosti [Milfont et al. 2008]. Přitom se jedná o dva různé případy – v prvním srovnáváme individuální a získané statusy, ve druhém jde spíše o rozdíly mezi skupinovými statusy automaticky připsanými.

Jedním z cílů této studie bylo prozkoumat souvislost časových orientací a pohlaví, věku, vzdělání a náboženského

vyznání v rámci české populace. U těchto znaků předpokládáme na základě výše uvedených zjištění zahraničních studií existenci vztahu k časovým orientacím. Vztah k etnické příslušnosti (vzhledem k relativně malé etnické diverzitě obyvatel České republiky) ani k socioekonomickému statusu (vyžadoval by komplexnější typ analýzy) nebyl zkoumán.

Metoda

Baterie 56ti otázek Zimbardova inventáře ZTPI byla předložena v rámci pravidelného reprezentativního šetření Centra pro výzkum veřejného mínění, SOU AV ČR, v.v.i, a to v roce 2003 a 2008. Data byla podrobena konfirmační faktorové analýze za účelem ověření hlavních dimenzí ZTPI pro českou populaci. Vzhledem k tomu, že nelze vyloučit zkorelovanost předpokládaných faktorů, byla zvolena rotace Oblimin. Následně byly na základě faktorových zátěží vytvořeny subškály pro zjištěné dimenze. Pro každou subškálu byla odhadnuta míra reliability pomocí Cronbachova alfa. V další analýze vycházející z dřívějších výzkumů byly použity vypočtené skóry na subškálách za účelem komparace na základě věku, pohlaví, vzdělání a náboženského vyznání. Spolehlivost všech zjištění byla analyzována pomocí srovnání výsledků českých dat z let 2003 a 2008. Zjištění byla dále porovnána s výsledky empirických studií v dalších zemích (Itálie, Španělsko aj.). V poslední fázi byl pomocí postupné selekce nevyhovujících položek vytvořen nový model tak, aby co nejlépe postihoval česká data z obou let.

Analýza originální ZTPI

Reprezentativní data pro Českou republiku byla získána v rámci šetření Centra pro výzkum veřejného mínění SOU AV ČR, v.v.i., a to vždy v prosinci v letech 2003 a 2008. Vzorek z roku 2003 tvořilo 1049 osob ve věku 15 až 89 let. Vzorek z roku 2008 tvořilo 1152 osob ve věku 15 až 84 let.

V souladu se Zimbardovou koncepcí byla v programu SPSS provedena faktorová analýza zaměřená na ověření existence struktury pěti časových orientací, tedy s omezením počtu možných latentních dimenzí na pět. U souboru z roku 2003 ukazuje koeficient KMO=0,88 na vhodnost použití faktorové analýzy. Nalezené dimenze vysvětlují 34 % variance, tzn. přibližně třetinu variability odpovědí na Zimbardův dotazník můžeme vysvětlit latentní strukturou časových orientací. Jak ukázala položková analýza, nalezené dimenze odpovídají jednotlivým časovým orientacím popsáním v ZTPI. První nalezená dimenze, která vysvětluje největší část variability odpovědí, představuje hedonistickou přítomnost (Eigenvalue 8,06), druhá dimenze negativní minulost (Eigenvalue 6,16), třetí pozitivní minulost (Eigenvalue 3,61), čtvrtá fatalistickou přítomnost (Eigenvalue 2,41) a pátá dimenze budoucnost (Eigenvalue 2,08). Jednotlivé časové orientace jsou navzájem pouze slabě zkorelovány, přičemž nejsilněji spolu souvisí časová orientace negativní minulost s orientací fatalistická přítomnost (0,26). Česká data podle výsledků analýzy nekopírují Zimbardem navržený model přesně - deset položek dotazníku z celkových 56 nemělo silnou spojitost s žádnou z nalezených orientací (ve všech dimenzích skórovaly tyto položky slaběji než 0,4) a 11 položek bylo přiřazeno k jiné časové orientaci, než předpokládá originální ZTPI. Koeficient Cronbachova

Tabulka 1: Průměry na škálách ZTPI pro ČR

	ČR 2003	ČR 2008	ideální hodnoty dle P. Zimbarda ⁶	průměrné hodnoty ⁷
pozitivní minulost	3,64	3,53	4,60	3,70
negativní minulost	3,00	2,94	1,95	3,00
hédonistická přítomnost	3,14	3,02	3,90	3,40
fatalistická přítomnost	3,02	3,00	1,40	2,40
budoucnost	3,61	3,51	4,00	3,50

alfa pro jednotlivé škály časových orientací se pohybuje od 0,73 (pozitivní minulost) do 0,87 (hédonistická přítomnost), škály jsou tedy i přes uvedené problémy vnitřně konzistentní, a tedy reliabilní. Průměry dosažené na škálách ZTPI pro ČR jsou uvedeny v tabulce 1.

U souboru z roku 2008 bylo pro účely porovnání s rokem 2003 testováno opět řešení s pěti faktory. KMO=0,90 naznačuje výborné podmínky pro aplikaci faktorové analýzy. Nalezené dimenze vysvětlují 34 % variability dat. Položková analýza ukázala podobně jako u souboru z roku 2003, že faktory korespondují s dimenzemi ZTPI. První dimenze představuje opět hédonistickou přítomnost (Eigenvalue 8,65), druhá pozitivní minulost (Eigenvalue 6,16), třetí negativní minulost (Eigenvalue 3,61), čtvrtá budoucnost (Eigenvalue 2,41) a pátá fatalistickou přítomnost (Eigenvalue 2,08). Byly nalezeny slabé korelace mezi časovými orientacemi, nejsilněji spolu souvisí časová orientace pozitivní minulost a budoucnost (0,37). Šest položek se k předpokládané orientaci vázalo jen slabě (strukturní koeficient menší než 0,4), z toho čtyři položky i v roce 2003: 5) *Má rozhodnutí jsou většinou ovlivněna lidmi a věcmi v mém okolí;* 30) *Než se k něčemu rozhodnu, zvažuji, zda se vynaložený čas a námaha vyplatí;* 55) *Mám rád, když jsou mé důvěrné vztahy naplněny silným citem a vřelostí;* 56) *Vždycky se najde čas na to, abych v práci dohonil, co jsem zameškal.* a deset položek se vázalo nejsilněji k jiné orientaci, než předpokládá ZTPI (z toho devět položek i v datech z roku 2003). Naměřený koeficient reliability Cronbachova alfa pro jednotlivé škály se nicméně pohyboval v rozmezí 0,75 až 0,88, což lze označit za uspokojivé.

Úprava modelu

Poslední fáze analýzy spočívala v úpravě Zimbardova modelu tak, aby co nejlépe vystihoval česká data, a bylo tak možné českou populaci popsat co nejpřesněji. Ve třech krocích bylo postupně vyřazeno celkem 11 položek z původních 56. Vyřazené položky jsou uvedeny v tabulce 2. Důvody pro jejich vyřazení byla slabá souvislost s dimenzí (strukturní koeficient byl opakovaně menší než 0,4 u devíti položek) nebo nejasná příslušnost k dimenzi (čtyři položky). Po vyřazení těchto položek se pro řešení s pěti faktory zvýšila celková vysvětlitelnost variability dat na 38,7 % (resp. 38,4 % pro rok 2003), tedy o více než 4 % v porovnání s původními modely, a došlo k jejímu rovnoměrnějšímu rozložení mezi faktory. Výsledné rozložení ponechaných položek mezi faktory včetně jejich zátěží je pro rok 2008 uvedeno v příloze.

Časové orientace spolu i v tomto případě slabě korelují. Nejsilněji spolu souvisí orientace negativní minulost a fatalistická přítomnost (0,36) a dále pozitivní minulost a budoucnost (0,36).

V obou letech byla nejsilnější (informačně nejpřínosnější z hlediska testovaného modelu) dimenzí „hédonistická přítomnost“ a druhou nejsilnější dimenzí „negativní minulost“. Dimenzi „hédonistická přítomnost“ vystihovaly v obou letech nejlépe položky č. 26, 31, 42 (26: *Pokládám za důležité vnést do svého života vzrušení.*, 31: *Rizikování chrání můj život před nudou.*, 42: *Risikuj, abych dodal svému životu vzrušení.*), dimenzi „negativní minulost“ položky č. 50, 34, 16 (50: *Myslívám na ošklivé věci, které se mi přihodily v minulosti.*, 34: *Je pro mne těžké zapomenout na nepříjemnosti z mého mládí.*, 16: *V myslí se mi opakují staré bolestné prožitky.*), dimenzi „pozitivní minulost“ položky č. 29 a 7 (29: *S nostalgií vzpomínám na své dětství.*, 7: *Moc rád vzpomínám na svou minulost.*), dimenzi „budoucnost“ položka č. 40 (*Díky soustavné práci plním úkoly včas.*) a dimenzi „fatalistická přítomnost“ položka č. 39 (*Nemá smysl si dělat starosti s budoucností, protože ji stejně nemohu nijak ovlivnit.*). Pořadí nejvýstižnějších položek se nijak významně neliší od pořadí pro americký soubor.

Celkem šest položek (22, 24, 25, 35, 47, 52) bylo opakovaně zařazeno do jiné časové dimenze než jak předpokládá původní ZTPI, vzhledem ke stabilním a vysokým zátěžím byly v souboru ponechány a přeřazeny k příslušné dimenzi.

To, že původní Zimbardem navržený model přesně neodpovídá českým datům (odchyly byly nalezeny i v ostatních zkoumaných populacích), ukázala i konfirmační faktorová analýza, kterou provedl tým K. Lukavské [2011]. Autoři po důkladném rozboru psychometrických vlastností nicméně uzavírají, že i přes dílčí neshody je baterie ZTPI v českém prostředí využitelná. Tomu mimo jiné nasvědčují i přijatelné míry koeficientů reliability v naší analýze.

Prezentace výsledků

Podle srovnání průměrů na subškálách ZTPI ve vztahu k dalším sledovaným proměnným (pomocí Mann-Whitneyova, resp. Kruskal-Wallisova testu) existují významné souvislosti mezi vnímáním času (osobní časovou perspektivou) a věkem, pohlavím, vzděláním a náboženským vyznáním. V letech 2003 i 2008 naznačila statistická analýza tyto vztahy:

Ženy vykazují silnější pozitivní orientaci na minulost než muži ($U=132190,5$; $p = .000$), což je v souladu s nálezem z výzkumů v USA [Zimbardo 1999] a ve Španělsku [Díaz-Mo-

Tabulka 2: Vyřazené položky

č.ot.	původní faktor	otázka
5	neg. minulost	Má rozhodnutí jsou většinou ovlivněna lidmi a věcmi v mém okolí.
9	budoucnost	Nedělám si starosti, když se věci neudělají včas.*
19	héd. přítomnost	Nejraději bych žil každý den, jako by to byl můj den poslední.
28	héd. přítomnost	Připadá mi, že je důležitější mít radost z toho, co člověk dělá, než dokončit danou práci včas.
30	budoucnost	Než se k něčemu rozhodnu, zvažuji, zda se vynaložený čas a námaha vyplatí.
33	neg. minulost	Věci málokdy dopadly tak, jak jsem čekal.
41	poz. minulost	Často se přistihnu, že prostě „vypnu“ pozornost, když někdo z rodiny mluví o tom, jak se věci měly dříve.*
44	héd. přítomnost	Často poslechnu spíše hlas svého srdce než rozumu.
53	fat. přítomnost	Šťastná náhoda často přinese lepší výsledek než tvrdá práce.
55	héd. přítomnost	Mám rád, když jsou mé důvěrné vztahy naplněny silným citem a vřelostí.
56	budoucnost	Vždycky se najde čas na to, abych v práci dohonil, co jsem zameškal.*

* tyto položky jsou podle ZTPI kódovány opačně

ralez 2006]. Nebyly prokázány odlišnosti mezi muži a ženami v dimenzi negativní minulost ani fatalistická přítomnost, jak je naznačily výzkumy v Rusku [Sircova et al. 2007] a ve Španělsku [Díaz-Moralez 2006]. Podrobnější údaje o časových orientacích podle pohlaví za rok 2008 jsou uvedeny v grafech 1-5. Interpretačně zajímavý je výrazný rozdíl mezi muži a ženami do 29ti let v orientaci fatalistická přítomnost, který se v pozdějším věku stírá.

Ve všech dimenzích se projevil faktor věku a změny v časové orientaci s ohledem na věk jsou poměrně výrazné. Soubor respondentů byl rozdělen na čtyři věkové kategorie: 15-29; 30-44; 45-59; 60 a více let. Mladší lidé (do 29ti let) jsou oproti starším více orientováni na přítomnost ve smyslu hédonismu ($\chi^2(3) = 133,83, p = .000$) (toto zjištění je v souladu se závěry španělské, italské a litevské studie) a slaběji v dimenzích pozitivní minulost ($\chi^2(3) = 50,95, p = .000$), negativní minulost ($\chi^2(3) = 74,24, p = .000$), fatalistická přítomnost ($\chi^2(3) = 12,92, p = .005$) a budoucnost ($\chi^2(3) = 36,07, p = .000$). Rozložení podle věku pro jednotlivé časové orientace u souboru z roku 2008 je uvedeno v grafech 1-5.

Vzdělání hrálo roli ve všech dimenzích kromě dimenze pozitivní minulost. Soubor respondentů byl rozdělen na čtyři kategorie podle nejvyššího dosaženého vzdělání (neúplné a základní; střední bez maturity a vyučení; střední s maturitou; VOŠ, bakalářské a vysokoškolské). Méně vzdělaní jsou oproti více vzdělaným silněji orientováni na přítomnost, a to jak ve smyslu fatalismu ($\chi^2(3) = 41,23, p = .000$) (což ukázala i italská studie), tak hédonismu ($\chi^2(3) = 25,45, p = .000$), vnímají minulost negativněji ($\chi^2(3) = 20,20, p = .000$) a jsou méně orientováni na budoucnost ($\chi^2(3) = 56,66, p = .000$).

Dále byly porovnávány podsoubory „věřících“ (označili se za příslušníky nějaké církve) a „nevěřících“ (uvedli odpověď „bez vyznání“). **Věřící jsou silněji orientováni fatalisticky** ($U=109814, p = .000$), **silněji na budoucnost** ($U=119020, p = .005$) a **na minulost (jak pozitivní)** ($U=117873, p = .001$) **tak negativní** ($U=123124,5; p = .048$) a **naopak vykazují slabší hédonistickou orientaci** ($U= 114586; p = .001$) oproti nevěřícím (na rozdíly v dimenzi budoucnost a hédonistická přítomnost poukázala i brazilská studie [Milfont et al. 2008]). Porovnání časových orientací dvou nejvíce zastoupených skupin věřících ve sloučeném souboru za roky 2003 a 2008

– stoupců Římskokatolické církve ($N = 623$) a Českobratrské církve evangelické ($N = 81$) neukázalo významné rozdíly v žádné z dimenzí. Věřící ženy vykazují oproti věřícím mužům silnější orientaci nejen na pozitivní minulost ($U=53907,5; p = 000$) (tento rozdíl se projevil i v rámci celého souboru), ale i na fatalistickou přítomnost ($U=61439; p = .009$) a negativní minulost ($U=61071,5; p = .003$) (takto se projevil rozdíl mezi pohlavími i ve španělské a ruské studii [Díaz-Moralez 2006; Sircova et al. 2007]) ovšem u celého souboru, v těchto zemích lze také očekávat vyšší míru religiozity než v Čechách).

Interpretace

Na základě výsledků faktorové analýzy baterie ZTPI a hlubšího psychometrického rozboru vlastností škály využité v českém prostředí [Lukavská 2011] můžeme říci, že identifikovaná struktura časových perspektiv se pro česká data zásadně neliší od původní americké verze ZTPI, ani od jejich adaptací v dalších zemích. Nicméně srovnání závěrů vyplývajících z faktorové analýzy ZTPI u různých populací (české, americké, britské, španělské, ruské, litevské a francouzské) ukazuje několik zajímavých rozdílů [Sircova 2008]⁸, na které bychom chtěli v této souvislosti poukázat. Z analýzy Sircové je patrné, že česká populace se v několika směrech poměrně překvapivě odlišuje od většiny zastoupených zemí (ovšem u řady z nich nebyla data získána na reprezentativních vzorcích, proto je třeba přistupovat k výsledkům velmi opatrně). Nejzajímavějším zjištěním A. Sircové je, že česká společnost je jediná, u které se jako samostatný faktor neobjevila „orientace na výkon“. Orientace na výkon se běžně chápe jako součást orientace do budoucnosti, ale podle empirických poznatků jsou spolu spjaty spíše volně [Osecká 1996]. B. Rosen uvádí, že podle závěrů empirických výzkumů z různých zemí je osobní orientace na výkon (specifičtěji výkonová motivace) významně spoluurčována socializačními vlivy [Rosen 1962], konkrétně například výchovou vedoucí k samostatnosti od raného dětství [McClelland 1953]. Pro nalezení vysvětlení tohoto jevu by mohlo být mimo jiné užitečné zkoumat, zda a jak se liší způsob výchovy v Čechách od jiných zemí; B. Rosen například zjistil vztah mezi autoritativní patriarchální výchovou a sníženou motivací k výkonu na brazilském vzorku rodin [Rosen 1962].

Tabulka 3: Průměry na škálách ZTPI pro jednotlivé země¹⁰

			D'Alessio et al.	Díaz-Moralez	Liniauskaitė a Kairys	Apostolidis a Fieulaine	Zimbardo
	ČR 2003	ČR 2008	Itálie 2003 (krátká verze)	Španělsko 2006	Litva 2009	Francie 2004	USA 1999
pozitivní minulost	3,64	3,53	x	3,29	3,57	3,12	3,71
negativní minulost	3,00	2,94	x	2,64	2,85	2,89	2,98
hédonistická přítomnost	3,14	3,02	2,33	3,05	3,24	3,48	3,44
fatalistická přítomnost	3,02	3,00	3,21	2,75	2,84	2,43	2,37
budoucnost	3,61	3,51	3,42	3,56	3,58	3,18	3,47
<i>průměr</i>	3,28	3,20	2,99	3,06	3,22	3,02	3,19
<i>směrodatná odchylka</i>	0,28	0,26	0,47	0,34	0,33	0,35	0,47

Tabulka 4: Standardizované průměry na škálách ZTPI pro jednotlivé země¹¹

	ČR 2003	ČR 2008	Itálie 2003 (krátká verze)	Španělsko 2006	Litva 2009	Francie 2004	USA 1999
pozitivní minulost	4,26	4,26	x	3,68	4,08	3,29	4,09
negativní minulost	2,01	2,01	x	1,77	1,88	2,63	2,55
hédonistická přítomnost	2,50	2,31	1,61	2,98	3,07	4,31	3,52
fatalistická přítomnost	2,08	2,24	3,47	2,09	1,85	1,31	1,26
budoucnost	4,15	4,18	3,92	4,48	4,11	3,46	3,58
<i>charakteristika vzorku</i>	<i>reprez.</i>	<i>reprez.</i>	<i>reprez.</i>	?	<i>studenti</i>	<i>studenti</i>	<i>studenti</i>
<i>N</i>	1049	1152	1507	756	1243	419	606

Další rozdíly mezi zeměmi byly podle A. Sircové identifikovány v souvislostech mezi jednotlivými dimenzemi časových perspektiv – u českého souboru vcelku silně korelovaly dimenze „pozitivní minulost“ a „fatalistická přítomnost“ (0,47), zatímco u ostatních zemí (s výjimkou Španělska) se souvislost mezi těmito faktory vůbec neprojevila, v případě Francie byla dokonce záporná. Českým specifickým je kladná korelace mezi faktory pozitivní a negativní minulost (0,35), u ostatních zemí byla záporná. V rámci našeho výzkumu, kde jsme oproti A. Sircové využili konfirmační faktorový přístup (řešení s pěti faktory), spolu uvedené faktory nekorelovaly.

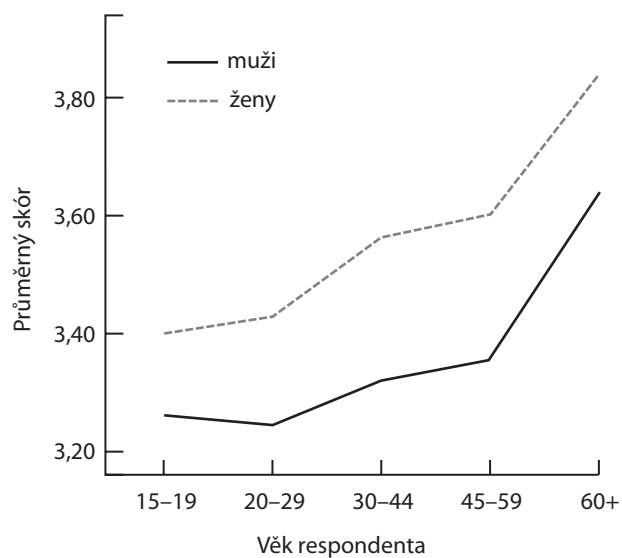
Výpočet průměrných skóreů pro jednotlivé škály ZTPI ukázal, že česká společnost je orientována nejsilněji na minulost s pozitivním nábojem (viz průměrné skóre v tab. 1, 3 a 4). To platí obzvláště pro ženy a osoby starší 60ti let (viz kapitola Prezentace výsledků). Podle Zimbardovy definice to znamená, že aktuální jednání i plány Čechů jsou ovlivňovány jejich minulými zkušenostmi, které přitom vidí poměrně pozitivně. Mohou se jevit jako spíše konzervativní, v jejichž životě má důležitou roli tradice (to ale nutně neznamená, že by Češi kladli důraz na dějiny své země, nebo se nadprůměrně zajímali o historii)⁹. Relativně velký význam pro jednání české populace má podle vypočtených hodnot průměrných skóreů nicméně i plánování, zvažování budoucích výsledků a dopadů jednání a zaměření na dosahování dlouhodobých cílů (orientace na budoucnost). Relativně nejslaběji je v české společnosti vyjádřena orientace

na přítomnost. Příčinou by mohla být obecná nespokojenost se současným stavem nebo potřeba stability (kterou plány a vzpomínky navodí spíše než ryze hédonické aktivity nebo spoléhání se na osud). Výsledné průměrné skóre na škálách ZTPI z obou let (2003, 2008) jsou ve všech dimenzích pro českou populaci až překvapivě podobné, což naznačuje stabilitu časové orientace české společnosti.

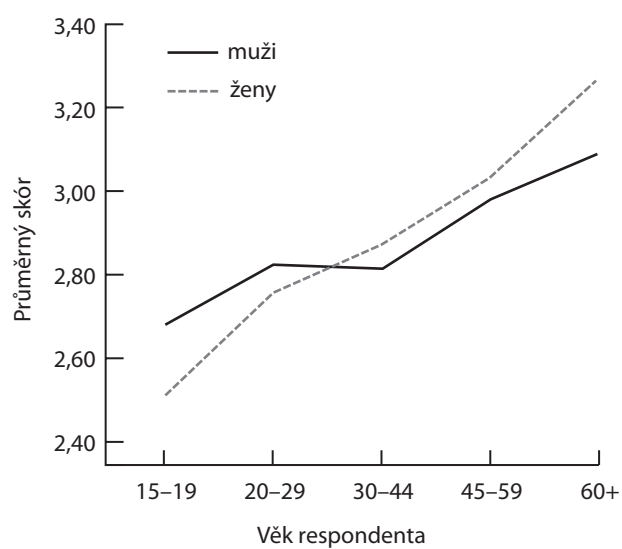
Je důležité si uvědomit, že v našem výzkumu prezentujeme průměrné hodnoty, a výsledky tak vypovídají spíše o celkovém nastavení české společnosti, než o nejčastěji zastávaných časových perspektivách (konstelaci časových orientací) mezi konkrétními lidmi. Pokud bychom stejná data podrobili shlukové analýze zaměřené právě na vysledování obvykle zastávaných typů časových perspektiv mezi lidmi, zjistíme, že ve sledovaném českém vzorku je nejvíce zastoupen typ lidí, u nichž převládá orientace na budoucnost (i u nich je ale například orientace do minulosti zastoupena) a dále skupina osob s vyváženou časovou perspektivou, u kterých nepřevládá žádná časová orientace [Klicperová-Baker 2011].

Ačkoliv většiny výzkumů časových perspektiv s pomocí ZTPI se v dalších zemích účastnili pouze studenti (nejde tedy o reprezentativní soubory narozdíl od českého výzkumu), a porovnání s českou populací by tudíž nemělo velkou výpovědní hodnotu, můžeme mezi nimi zaznamenat zajímavé rozdíly, které by bylo možné dále ověřit na reprezentativních vzorcích (výsledky výzkumů z jednotlivých zemí jsou uvedeny

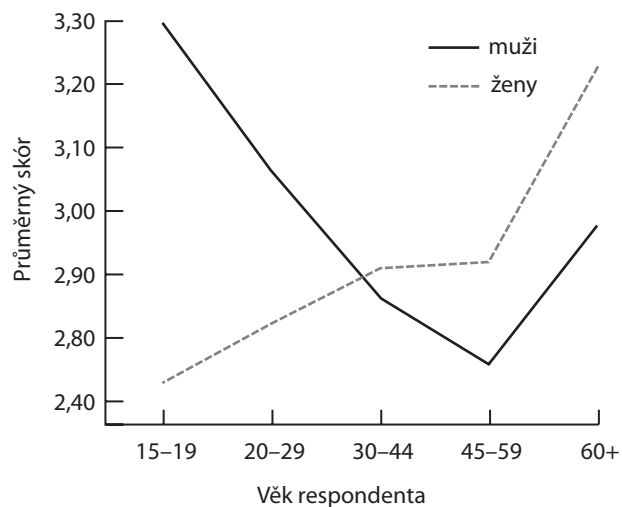
Orientace „pozitivní minulost“ podle věku a pohlaví

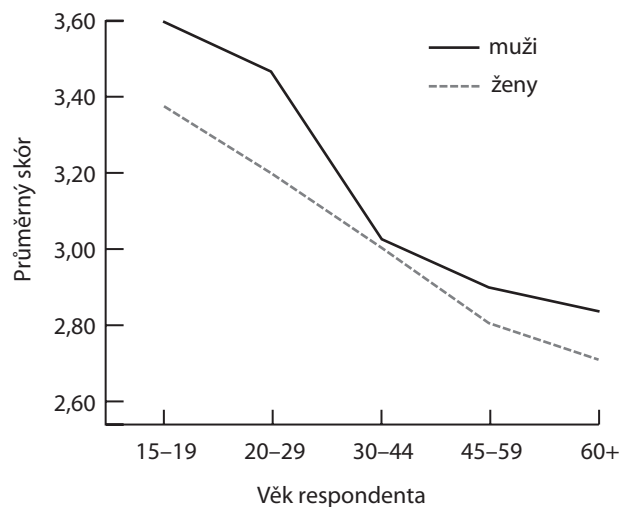
Orientace „negativní minulost“ podle věku a pohlaví

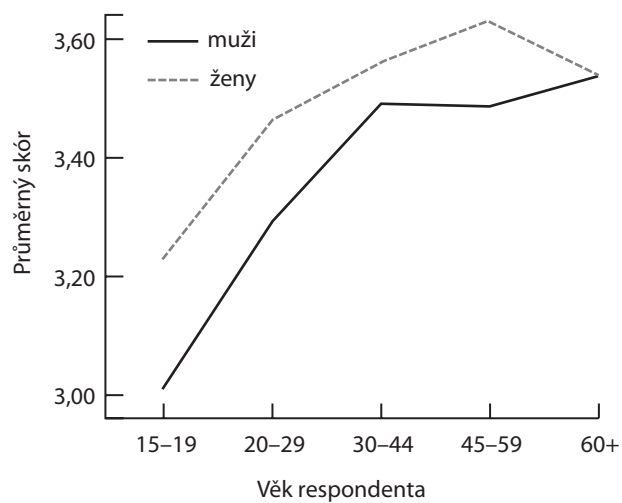
Orientace „fatalistická přítomnost“ podle věku a pohlaví

Orientace „hédonistická přítomnost“ podle věku a pohlaví

Orientace „budoucnost“ podle věku a pohlaví

v tabulkách 3 a 4). Oproti srovnatelnému výzkumu italské populace [D'Alessio et al. 2003] se Češi jeví jako více hédonisticky a méně fatalisticky orientovaní, což by mohlo souviset s rozdíly v míře religiozity obou zemí. Francouzští studenti vnímají oproti litevským a americkým svoji minulost negativněji a navíc vykazují silnou hédonistickou orientaci na přítomnost. Studenti z Litvy jsou oproti francouzským a americkým studentům podle závěrů výzkumů orientováni více do budoucnosti. Tento rozdíl by mohl souviset s odlišnou ekonomickou úrovní zemí a s panujícími hodnotami – jak totiž ukázala brazilská studie, osoby vnímající status své rodiny jako nižší jsou oproti osobám vnímajícím status své rodiny jako vyšší silněji orientovány na budoucnost [Milfont et al. 2008].

Identifikované vztahy časových perspektiv a věku, pohlaví, vzdělání a religiozity ukazují na inter- i intraindividuální proměnlivost časových perspektiv, která je vzhledem k výsledkům v jiných zemích pravděpodobně do jisté míry kulturně univerzální. Jako nejdůležitější faktory se zde jeví věk a vzdělání, což by bylo vhodné ověřit dalšími statistickými procedurami.

V českých datech nebyly až na dimenzi pozitivní minulost nalezeny větší odlišnosti v časových orientacích mezi muži a ženami, jak je naznačily některé předchozí výzkumy [D'Alessio 2003, Díaz-Morales 2006, Milfont 2008, Sircova 2008, Zimbardo 1999]. Může to být dáno například reprezentativitou českého souboru, nebo se můžeme domnívat, že mezi českými ženami a muži jsou v tomto směru menší rozdíly než v zahraničí.

Identifikovaná výrazná převaha hédonistické orientace u mladých lidí je pochopitelná – například proto, že v dospívání a mladé dospělosti není zřejmě společenský tlak na zodpovědné jednání tak silný jako v pozdějších etapách života. Můžeme předpokládat, že minulost v životě mladého člověka nemá velký význam už z toho důvodu, že nemá ještě mnoho zkušeností a ohledy na budoucnost jsou v tomto věku chápány jako příliš omezující.

Nové informace přinesla analýza časových perspektiv ve spojitosti s dosaženým vzděláním a s náboženským vyznáním, které dříve nebyly příliš zkoumány. Vztahy časových orientací a dosaženého vzdělání ukazují na určitou pasivitu (fatalismus, relativně slabá orientace na budoucnost) v životním stylu osob s nižším vzděláním oproti osobám s vyšším vzděláním. Je otázkou, nakolik je tento přístup určován sociálními a nakolik individuálními faktory. Vztahy časových orientací a deklarované religiozity ukazují, že věřící namísto orientace na tady a teď upřednostňují zvažování svých minulých zážitků a možné dopady svého jednání v budoucnu. Nepřekvapí ani jejich silnější fatalistická orientace (představa, že jejich život a celý svět řídí vnější síly/Bůh).

Z dostupných výsledků zahraničních studií můžeme usuzovat i na souvislost se socioekonomickým statusem. Rozdíly mezi litevskými, francouzskými a americkými studenty, údaje z výzkumů P. Samuelse [Zimbardo 1999] a závěry brazilské studie [Milfont 2008] naznačují, že bychom ve vztahu k časovým perspektivám pravděpodobně měli diferencovat mezi statusem připsaným a získaným – vysoký (připsaný) skupinový status znamená spíše slabou orientaci na budoucnost, zatímco aktivní získání vyššího individuálního statusu je doprovázeno posílením orientace do budoucnosti a pozitiv-

nějším vnímáním minulosti (časová orientace do budoucnosti však pravděpodobně může být i naopak dispozicí pro získání vyššího individuálního statusu). Proto i když je vztah mezi vyšším socioekonomickým statusem a silnější orientací na budoucnost pokládán téměř za samozřejmý [Zimbardo 1999], vztah časových perspektiv a sociálního statusu by bylo třeba pojímat diferencovaněji.

Diskuze a závěry

Z analýzy dat vyplynulo, že v rámci české společnosti existuje poměrně stabilní vzorec časových orientací. Češi vykazují relativně silnou orientaci na minulost s pozitivním nábojem, přitom však žijí i s ohledem na budoucí události. Relativně nej slabší je v českém prostředí orientace na přítomnost (obzvláště ve smyslu fatalismu). Podrobnější pohled ukázal, že časové orientace jednotlivců souvisejí nejen s faktory sociálními, ale i s faktory individuálními. Na základě komparace s výzkumy časových perspektiv využívajícími ZTPI v několika dalších zemích lze předpokládat, že zjištěné vztahy časových orientací s věkem, pohlavím, náboženským vyznáním a vzděláním jsou do určité míry kulturně univerzální. Pro jednoznačnější závěry ohledně mezikulturní platnosti souvislostí časových perspektiv s uvedenými znaky by však bylo nutné mít k dispozici více reprezentativních zahraničních výzkumů využívajících baterii ZTPI. Už z dosavadních zjištění je však zřejmé, že způsob vztahování se k času hraje velkou roli v mnoha rozmanitých jevech, že tento způsob je ovlivňován sociokulturně a že je možné jej měnit a dosahovat tím pro jedince i společnost pozitivních efektů, a proto bychom mu měli věnovat zvýšenou pozornost.

I když výzkum přinesl řadu zajímavých nových zjištění, z nichž na prvním místě bychom měli zdůraznit existenci v čase stabilního vzorce časových orientací v české společnosti s převládající pozitivní orientací do minulosti a na budoucnost, je nutné si uvědomit několik jeho omezení. Výsledky jsou bohužel zatím jen s obtížemi porovnatelné s výsledky výzkumů ZTPI v jiných zemích vzhledem k nereprezentativitě zahraničních výzkumů. Jako problematický se jeví vyšší počet nevyhovujících položek originálního Zimbardova dotazníku, který mohl být částečně zapříčiněn jejich nevhodným překladem.

Na základě již provedené analýzy můžeme očekávat spolupůsobení individuálních (věk, pohlaví) i sociálních (kultura, sociální status) charakteristik na vytváření časových perspektiv, přičemž jednotlivé časové orientace jsou pravděpodobně ovlivňovány faktory různého typu (a časová perspektiva tak nemusí tvořit v tomto smyslu jednoznačně celistvý konstrukt, jak by se na první pohled mohlo jevit). Bylo by proto vhodné výzkum rozšířit o srovnání významu individuálních a sociálně podmíněných znaků na utváření osobní časové perspektivy a jednotlivých časových orientací. Praktickým rozšířením výzkumu by mohla být aplikace v oblasti sociálních deviací (například v podobě intervenčního programu s účelem posílení orientace na budoucnost u mladých delikventů) nebo v oblasti adaptace menšin v českém prostředí.

Přílohy

Přehled příslušnosti položek k faktorům v souboru z roku 2008

Faktor 1: Hédonistická přítomnost

(Eigenvalue = 7,05; 14,4 % variance; n = 12)

Č. ot.	Zátěž	Otázka
26	.744	Pokládám za důležité vnést do svého života vzrušení.
31	.741	Riskování chrání můj život před nudou.
42	.738	Riskuji, abych dodal svému životu vzrušení.
46	.701	Nechávám se strhnout okamžitým vzrušením.
23	.634	Rozhoduji se bez přemýšlení, pod vlivem okamžiku.
32	.601	Pro mne je důležitější si cestu životem užít než soustředit se jen na cíl.
8	.588	Jednám impulsivně – tj. dělávám věci, které mne právě napadnou.
52	.588	Je lepší utratit to, co vydělám, za současné radosti než šetřit na zajištění budoucnosti. (V originální verzi faktor Fatalistická přítomnost.)
17	.501	Pokouším se žít svůj život den za dnem (bez velkého přemýšlení o budoucnosti) a naplno.
12	.469	Při poslouchání své oblíbené hudby často úplně ztratím pojem o čase.
48	.374	Mám raději přátele, kteří jsou spontánní (nenuceně přirození) než ty, jejichž chování lze předvídat.
1	.336	Věřím, že scházení se s přáteli na večírcích a oslavách patří k důležitým životním radostem.

Faktor 2: Negativní minulost

(Eigenvalue = 6,09; 12,2 % variance; n = 10)

Č. ot.	Zátěž	Otázka
50	.773	Myslívám na ošklivé věci, které se mi přihodily v minulosti.
34	.725	Je pro mne těžké zapomenout na nepříjemnosti z mého mládí.
16	.703	V mysli se mi opakují staré bolestné prožitky.
25	-.687	Minulost je spojena s příliš mnoha nepříjemnými vzpomínkami, na které raději nemyslím. (V originální verzi faktor Pozitivní minulost.)
54	.593	Myslím na příležitosti, o které jsem v životě přišel.
36	.571	I když se zrovna těším z přítomnosti, nutí mne to srovnávat s podobnými zážitky z minulosti.
4	.487	Často myslím na to, co jsem měl v životě udělat jinak.
27	.449	Přál bych si, aby bylo možné napravit chyby, které jsem udělal v minulosti.
35	.431	Živelné potěšení z toho, co dělám, mizí, když musím myslet na cíle a důsledky své činnosti. (V originální verzi faktor Fatalistická přítomnost.)
47	.418	Dnešní život je příliš složitý, dal bych přednost jednoduššímu životu, jako byl dříve. (V originální verzi faktor Fatalistická přítomnost.)

Faktor 3: Budoucnost

(Eigenvalue = 3,48; 6,4 % variance; n = 9)

Č. ot.	Zátěž	Otázka
40	.699	Díky soustavné práci plním úkoly včas.
10	.625	Když chci něčeho dosáhnout, vytyčím si své cíle a rozmyslím si jakými konkrétními prostředky k nim dospět.
13	.606	Řídím se pravidlem „nejdřív práce a potom zábava“.
21	.583	Své závazky vůči přátelům a úřadům plním včas.
45	.566	Když vím, že je třeba udělat nějakou práci, jsem schopen odolat pokušením.
18	.539	Zneklidňuje mne, když jdu někam pozdě.
6	.491	Věřím, že člověk by si měl každé ráno předem naplánovat svůj nastávající den.
51	.472	Pracuji i na obtížných, nezajímavých úkolech, když mi dopomohou k úspěchu.
43	.391	Dělávám si seznamy toho, co mám udělat.

Faktor 4: Pozitivní minulost

(Eigenvalue = 2,06; 3,3 % variance; n = 8)

Č. ot.	Zátěž	Otázka
29	-.696	S nostalgii vzpomínám na své dětství (jako by se mi po dětství stýskalo).
7	-.662	Moc rád vzpomínám na svou minulost.
22	.614	V minulosti jsem si prožil svůj díl příkoří. (V originální verzi faktor Negativní minulost.)
15	-.587	Mám rád povídání o tom, jaké to bylo za „starých dobrých časů“.
2	-.584	Pohledy, zvuky a vůně důvěrně známé z dětství ve mně často vyvolávají spoustu nádherných vzpomínek.
20	-.520	Vzpomínky na šťastné chvíle mi snadno zaplaví mysl.
49	-.478	Mám rád rodinné tradice a pravidelně opakované rituály.
11	-.408	Zvážím-li svou minulost, vybavuje se mi mnohem víc dobrého než toho špatného.

Faktor 5: Fatalistická přítomnost

(Eigenvalue= 1,69; 2,5 % variance; n = 6)

Č. ot.	Zátěž	Otázka
39	.722	Nemá smysl si dělat starosti s budoucností, protože ji stejně nemohu nijak ovlivnit.
14	.675	Vzhledem k tomu, že co se má stát se stejně stane, nesejde vlastně na tom, co udělám já.
38	.641	Má životní cesta je řízena silami, na které nemám vliv.
37	.550	Život je samá změna, a tak člověk může sotva plánovat budoucnost.
24	-.512	Beru každý den tak, jak přichází, místo abych se pokoušel ho naplánovat. (V originální verzi faktor Budoucnost.)
3	.410	Mnohé v mém životě určuje osud.

- Apostolidis, T., N. Fieulaine. 2004. „Validation française de l'échelle de temporalité The Zimbardo time perspective inventory (ZTPI)“. *Revue européenne de psychologie appliquée* 54 (3): 207–217.
- Bergmann, W. 1992. „Overview of the literature on the state of theory and research on the, sociology of time“, 1900-82“. *Time & Society* 1 (1): 81-134.
- Boniwell, I., E. Osin, L. P. Alex, G. V. Ivanchenko. 2010. „A question of balance. Time perspective and well-being in British and Russian samples“. *The Journal of Positive Psychology* 5 (1): 24-40.
- Corral-Verdugo, V. et al. 2006. „Sustainable behavior and time perspective: present, past, and future orientations and their relationship with water conservation behavior“. *Interamerican Journal of Psychology* 40 (2): 139-147.
- D'Alessio, M. et al. 2003. „Testing Zimbardo's Stanford time perspective inventory (STPI) – short form“. *Time & Society* 12 (2-3): 333-347.
- Díaz-Morales, J. F. 2006. „Estructura factorial y fiabilidad del Inventario de Perspectiva Temporal de Zimbardo“. *Psicothema* 18 (3): 565-571.
- Durkheim, E. 2002. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh.
- Hall, P., G. Fong. 2003. „The effects of a brief time perspective intervention for increasing physical activity among young adults“. *Psychology and Health* 18 (6): 685-706.
- Keough, K., P. Zimbardo, J. Boyd. 1999. „Who's smoking, drinking, and using drugs? Time Perspective as a Predictor of Substance Use“. *Basic and Applied Social Psychology* 21 (2): 149-164.
- Klicperová-Baker, M. et al. 2011. „Time Perspective as a Factor in Consumer Behavior: Cluster Analysis of ZTPI data, spending and saving“. *European Journal of Social Psychology* (v tisku).
- Liniauskaitė, A., A. Kairys. 2009. „The Lithuanian version of the Zimbardo time perspective inventory (ZTPI)“. *Psichologija* 40: 66-87.
- Lukavská, K. et al. 2011. „ZTPI – Zimbardův dotazník časové perspektivy“. *Československá psychologie* (v tisku).
- McClelland, D. 1953. *The Achievement Motive*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Merton, R. K., P. Sorokin. 1937. „Social time: A methodological and functional analysis“. *The American Journal of Sociology* 42 (5): 615-629.
- Milfont T. L. et al. 2008. „Testing Zimbardo time perspective inventory in a Brazilian sample“. *Interamerican Journal of Psychology* 42 (1): 49-58.
- Osecká, L., O. Řehulková. 1996. *Složky výkonové motivace: pokus o typologii*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd České republiky.
- Rosen, B. 1962. „Socialization and achievement motivation in Brazil“. *American Sociological Review* 27(5): 612-624.
- Sircova, A. et al. 2007. „The phenomenon of time perspective across different cultures: Review of research using ZTPI scale“. *Journal of Cultural-Historical Psychology* 4: 19-31.
- Sircova, A., O. Mitina. 2008. „Zimbardo time perspective inventory: A comparison across cultures“. [online] Příspěvek přednesený na kongresu ICP *Enhancing time perspective research*. Berlín, 20.-25.července [cit.12. 4. 2011]. Dostupné z: <http://timeorientation.com/index.php?option=com_docman&task=doc_details&gid=35&Itemid=58>.
- Šubrt, J., J. Vinopal. 2010. „K otázce historického vědomí obyvatel České republiky“. *Naše společnost* 8 (1): 9-20.
- Zimbardo, P., J. Boyd. 1999. „Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric“. *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (6): 1271-1288.

Pavla Homolová dokončuje studium magisterského oboru Sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, zároveň studuje na Katedře psychologie tamtéž magisterský obor Psychologie. V současné době se v návaznosti na britský výzkumný projekt Eurojustis zabývá problematikou procedurální spravedlnosti ve vztahu k poslušnosti zákonům. Je spoluautorkou studentského výzkumu „Faktor jazyka v procesu vnímání zvuku“, který byl zaměřen na souvislost rodného jazyka a vnímání zvuků jako součást obecnější otázky jazykového relativismu.
Lze ji kontaktovat na adrese: homop6af@jinonice.cuni.cz

- ¹ Tato stať vznikla v rámci výzkumného záměru Katedry Sociologie FF UK č. 0021620841: „Perspektivy České republiky v EU“.
- ² Orientací na budoucnost se zabýval už L. L. LeShan [1952: **Time Orientation and Social Class**], který uvádí, že schopnost oddálit uspokojení souvisí s orientací do budoucnosti a je podmínkou dosažení společenského úspěchu. Zjistil, že děti z nižších tříd jsou častěji orientovány na přítomnost a mají kratší časový horizont oproti dětem ze středních tříd. Nicméně W. Bergmann upozorňuje, že souvislost orientace do budoucnosti a sociální třídy (stejně jako věku a pohlaví) není tak jednoznačná, jak je všeobecně předpokládáno [Bergmann 1992].
- ³ USA [Zimbardo a Boyd 1999], Itálie [D'Alessio et al. 2003], Francie [Apostolidis a Fieulaine 2004], Mexiko [Corral-Verdugo 2006], Španělsko [Díaz-Morales 2006], Rusko [Sircova et al. 2007], Brazílie [Milfont et al. 2008], Litva [Liniauskaitė a Kairys 2009].
- ⁴ V brazilské, španělské a ruské studii byly ženy oproti mužům více orientovány na negativní minulost, v Itálii, Španělsku a Rusku více fatalisticky. V USA více na budoucnost, a v Itálii méně hedonisticky než muži.
- ⁵ V ruské, španělské, italské a litevské studii byli lidé mladší 30ti let oproti starším orientováni více hedonisticky a zároveň více na budoucnost. V ruské, italské a litevské studii navíc i méně fatalisticky.
- ⁶ Stanovení ideálních hodnot vychází ze Zimbardovy představy „vyvážené“ časové perspektivy jakožto pro jednotlivce psychicky nejprospěšnější kombinace, není však podloženo výzkumem. Převzato z www.timeorientation.com.
- ⁷ Průměrné hodnoty z odpovědí účastníků výzkumu z různých zemí získaných P. Zimbardem do roku 2008. Převzato z www.timeorientation.com.
- ⁸ V této studii byla využita data z šetření CVVM z roku 2003. Prezentované výsledky vycházejí z řešení, kdy bylo pro český soubor ponecháno osm faktorů: 1 – negativní minulost, 2 – pozitivní minulost, 3 – lítostivost, 4 – hedonistická přítomnost, 5 – fatalistická přítomnost, 6 – riskování a impulzivita, 7 – plánování a spořádanost, 8 – stavění si cílů.
- ⁹ O tom, jaký význam přiřkládají Češi historii, pojednává J. Šubrt a J. Vinopal v článku „K otázce historického vědomí obyvatel České republiky“ [2010].
- ¹⁰ Hodnoty představují průměr z odpovědí na výroky v dotazníku na škále 1-5, kde 1=rozhodně neplatí, 2=spíše neplatí, 3=ani tak, ani tak, 4= spíše platí, 5=rozhodně platí; nejvyšší hodnoty tedy značí nejsilnější vyjádření konkrétní časové orientace. Směrodatné odchylky značí míru rozptýlení naměřených průměrných hodnot pro jednotlivé dimenze kolem celkového průměru dané země. Pro účely srovnatelnosti zastoupených zemí byly hodnoty standardizovány pomocí vzorce $Z = (\text{původní hodnota} - \text{průměr}) / \text{směrodatná odchylka}$ – viz tab. 2.
- ¹¹ Odstíny šedi v tabulce značí vyšší škálové hodnoty.

